

In the name of Allah, the compassionate, the merciful
به نام خداوند بخشنده مهربان

سرشناسه: علوی مهر، حسین، ۱۳۴۲ -
عنوان و نام پدیدآور: آشنایی با تاریخ تفسیر و مفسران / حسین علوی مهر.
وضعیت ویراست: [ویراست ۲].
مشخصات نشر: قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری: ۳۸۳ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۲۹-۲۲۳-۸

وضعیت فهرست نویسی: فیبا
یادداشت: چاپ هشتم؛ چاپ نهم: ۱۴۰۱؛ چاپ دهم: ۱۴۰۱.
یادداشت: کتابنامه.
موضوع: تفسیر-- تاریخ
موضوع: History -- Criticism, Interpretation, etc -- Koran
موضوع: مفسران -- نقد و تفسیر
موضوع: *Commentators -- Criticism, interpretation, etc.
شناسه افزوده: جامعه المصطفی ﷺ العالمية. مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ
شناسه افزوده: Almustafa International Translation and Publication center Almustafa International University
رده بندی کنگره: ۱۳۹۶۹۲BP / ۶۸۱۵
رده بندی دیوبندی: ۱۹/۲۹۷
شماره کتابشناسی ملی: ۴۸۵۱۱۹۱
این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است

BA0053

آشنایی با تاریخ تفسیر و مفسران

مؤلف: حسین علوی مهر

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

● چاپ: چاپخانه دیجیتال المصطفی ﷺ

مراکز پخش

◀ ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸   تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۶۱۳۴
تلفکس: +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۹۳۰۵ / (داخلی ۱۰۵)
◀ ایران، قم، بلوار محمد امین، سه‌راه سالاریه   تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۲۱۳۳۱۰۶

📧 pub_almustafa   🌐 pub-almustafa.ir   ✉ miup@pub.miu.ac.ir

باسپاس از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثریاری رساندند.

● مدیر انتشارات: مصطفی نوبخت   ● مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری   ● ناظر چاپ: ایوب جمالی

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

آشنایی با تاریخ تفسیر و مفسران

حسین علوی مهر

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی، فراروی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پایبندی به دین و سنت در مدیریت همه جانبه کشورها بسیار چالش برانگیز می‌نماید. از این رو، مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و اندیشه‌های ناب و ژرف، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری علیه السلام می‌باشد.

جهانی شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، اقتضا دارد که دانش پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم، با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند، گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

بالندگی مراکز آموزشی، درگرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و پژوهشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه، نشاط علمی مراکز آموزشی و پژوهشی را در پی دارد. «جامعة المصطفی علیه السلام العالمية» به‌عنوان بخشی از این مجموعه، که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی علیه السلام

فهرست

پیش‌گفتار.....	۱۷
۱. کلیات.....	۲۱
مفهوم‌شناسی.....	۲۱
تعریف تاریخ تفسیر.....	۲۳
اهمیت و جایگاه تاریخ تفسیر.....	۲۳
پیشینه.....	۲۴
نخستین مدون تفسیر.....	۲۶
۱. ابن عباس (متوفای ۶۸ق).....	۲۷
۲. سعید بن جبیر (شهادت ۹۴ یا ۹۵ق).....	۲۷
۳. مجاهد بن جبر (متوفای ۱۰۴ق).....	۲۸
۴. فزاء نحوی (متوفای ۲۰۷ق).....	۲۸
۵. عکرمه (متوفای ۱۰۵ق).....	۲۹
۶. ابن جریج (متوفای ۱۰۵ق).....	۲۹
۲. تفسیر در عهد رسالت.....	۳۳
مدرسه تفسیری پیامبر اسلام ﷺ.....	۳۵
۱. شیوه عمومی.....	۳۵
۲. شیوه خصوصی و تربیت کردن مفسر.....	۳۶
حجم روایات تفسیری پیامبر ﷺ.....	۳۸
دیدگاه اول: تفسیر همه معانی و الفاظ قرآن.....	۳۸
دیدگاه دوم: تفسیر اندکی از آیات.....	۳۹
دیدگاه سوم: تفسیر بیشتر آیات.....	۴۰
انواع تفسیر پیامبر ﷺ.....	۴۴

- ۴۴..... ۱. شرح اصطلاحات قرآنی
- ۴۵..... ۲. شرح واژگان
- ۴۶..... ۳. تقیید مطلق
- ۴۷..... ۴. تخصیص عام
- ۴۷..... ۵. تفسیر قرآن به قرآن
- ۴۸..... ۶. نکات اخلاقی
- ۴۹..... ۷. امامت و ولایت
- ۵۰..... ۸. ویژگی های جهنم
- ۵۵..... ۳. تفسیر در دوران صحابه
- ۵۷..... امام علی بن ابی طالب علیه السلام
- ۵۸..... ۱. سخنان رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره دانش علی علیه السلام
- ۶۰..... ۲. دانش علی علیه السلام از زبان خود
- ۶۱..... ۳. دیدگاه صحابه درباره دانش علی علیه السلام
- ۶۴..... عبدالله بن عباس
- ۶۴..... ۱. ابن عباس و ولایت علی علیه السلام
- ۶۸..... ۲. تفسیرهای منسوب به ابن عباس
- ۶۹..... ۳. روش تفسیری ابن عباس
- ۷۳..... عبدالله بن مسعود
- ۷۵..... مصحف ابن مسعود
- ۷۵..... اُبی بن کعب
- ۷۶..... ۱. روایات تفسیری اُبی بن کعب
- ۷۷..... ۲. مصحف اُبی بن کعب
- ۷۸..... روایات فضایل سُور
- ۸۱..... ویژگی های تفسیری صحابه
- ۸۵..... ۴. تفسیر در دوران تابعان
- ۸۶..... مفسران معروف مکه
- ۸۶..... ۱. سعید بن جبیر (متوفای ۹۵ق)
- ۸۷..... گونه های تفسیری
- ۸۸..... ۲. مجاهد بن جبر (متوفای ۱۰۴ق)

فهرست ۷

- الف) ویژگی‌های تفسیری مجاهد ۱۱۸
- ب) گونه‌های تفسیری ۱۱۹
- ج) کتاب تفسیر مجاهد ۱۲۰
۳. طاووس بن کیسان (متوفای ۱۰۶ق) ۱۲۰
- دو نمونه تفسیری ۱۲۲
۴. عطاء بن ابی رباح (متوفای ۱۱۴ق) ۱۲۲
۵. عکرمة (متوفای ۱۰۵ق) ۱۲۳
- الف) عکرمة و آیه تطهیر ۱۰۱
- ب) گونه‌های تفسیری ۱۰۲
- مدرسه مدینه ۱۰۳
۱. سعید بن مسیب (متوفای ۹۴ق) ۱۰۴
۲. ابوالعالیه رفیع بن مهران ریاحی (متوفای ۹۰ق) ۱۰۵
۳. محمد بن کعب قُرظی ۱۰۶
- گونه‌های تفسیری ۱۰۶
۴. زید بن اسلم عدوی (متوفای ۱۳۶ق) ۱۰۷
- نمونه‌های تفسیری ۱۰۹
- مدرسه تفسیری عراق ۱۱۰
۱. قتادة بن دعامة سدوسی (متوفای ۱۱۷ق) ۱۱۱
- نمونه‌های تفسیری ۱۱۲
۲. جابر بن یزید جُعیفی (متوفای ۱۲۸ق) ۱۱۳
- آرای تفسیری جابر ۱۱۵
۳. سُدی کبیر (متوفای ۱۲۷ق) ۱۱۶
۴. مسروق بن اجدع کوفی (متوفای ۶۳ق) ۱۱۷
۵. علقمة بن قیس (متوفای ۶۱ق) ۱۱۷
۶. مُرّه همدانی کوفی (متوفای ۷۶ق) ۱۱۸
۷. عامر شعبی (متوفای ۱۰۹ق) ۱۱۸
۸. حسن بصری (متوفای ۱۱۰ق) ۱۱۹
۹. ابوصالح باذان (متوفای ۱۲۰ق) ۱۲۰
- مفسران دیگر در دوران تابعان ۱۲۰
- ویژگی‌های تفسیری تابعان ۱۲۳

۵. نقش اهل بیت علیهم السلام در تفسیر قرآن..... ۱۲۷
- مفهوم شناسی اهل بیت علیهم السلام ۱۲۷
- قلمرو دانش اهل بیت علیهم السلام به کتاب آسمانی ۱۲۹
۱. اطلاعات غیبی ۱۳۱
۲. شرح و تفصیل احکام ۱۳۱
۳. علم به ظاهر و باطن قرآن ۱۳۲
- حجیت قول اهل بیت علیهم السلام در تفسیر ۱۳۲
- نقش اهل بیت علیهم السلام در تفسیر قرآن ۱۳۳
۱. نقش هدایتی و تربیتی در تفسیر ۱۳۴
۲. تربیت مفسر ۱۳۶
۳. تبیین مبانی و اصول راهبردی ۱۳۹
- الف) تفسیر با امور علمی و قطعی ۱۳۹
- ب) توجه به مسائل اعتقادی (بُعد توحیدی) آیات ۱۴۰
- ج) توجه به بُعد ولایی آیات ۱۴۱
- د) جاودانه بودن قرآن ۱۴۱
- ه) ارجاع متشابهات به محکّمات ۱۴۲
- و) قرآن، معیار فهم حقیقی دین ۱۴۳
۴. مقابله با آرای انحرافی ۱۴۵
- الف) مقابله با پدیده جعل ۱۴۵
- ب) پیشگیری از ورود اسرائیلیات ۱۴۶
- ج) مقابله با قیاس و استحسنات ۱۴۷
- د) ممنوعیت تفسیر به رأی ۱۴۸
- ه) مفهوم تفسیر به رأی ۱۴۹
۶. تفسیر در قرن سوم ۱۵۳
- دوره شکوفایی علوم و تدوین تفسیر ۱۵۳
- ویژگی های تفسیری قرن سوم ۱۵۳
- تفاسیر و مفسران قرن سوم ۱۵۴
۱. تفسیر المصابیح اسفراینی (متوفای ۲۰۱ ق) ۱۵۴
۲. هشام بن محمد سائب کلبی (متوفای ۲۰۴ ق) ۱۵۴

۱۵۵	۳. تفسیر یونس بن عبدالرحمن (متوفای ۲۰۸ق).....
۱۵۵	۴. تفسیر ابن فضال (متوفای ۲۲۴ق).....
۱۵۶	۵. تفسیر بطائنی (متوفای ۲۲۴ق).....
۱۵۸	رویکردهای تفسیری در قرن سوم.....
۱۵۸	۱. روایی.....
۱۵۸	۲. فقهی.....
۱۵۹	۳. ادبی.....
۱۵۹	الف) مجاز القرآن.....
۱۵۹	ب) تفسیر فراء.....
۱۶۰	ج) تفسیر جاحظ.....
۱۶۰	د) تفسیر ابن قتیبہ.....
۱۶۱	۴. عرفانی و رمزی.....
۱۶۵	۷. تفسیر در قرن چهارم ۱.....
۱۶۵	اوضاع فرهنگی و سیاسی قرن چهارم.....
۱۶۷	تفسیر در قرن چهارم.....
۱۶۷	تفاسیر روایی شیعه.....
۱۶۷	۱. تفسیر قمی.....
۱۶۹	الف) امتیازات و اشکالات.....
۱۷۰	ب) اقسام روایات تفسیر قمی.....
۱۷۲	ج) اعتبار تفسیر قمی.....
۱۷۲	۲. تفسیر فرات کوفی.....
۱۷۶	الف) اقسام روایات فرات بن ابراهیم.....
۱۷۷	ب) اعتبار تفسیر فرات.....
۱۷۷	۳. تفسیر عیاشی.....
۱۸۰	۴. تفسیر نعمانی.....
۱۸۷	۸. تفسیر در قرن چهارم ۲.....
۱۸۷	تفاسیر شیعه.....
۱۸۷	تفسیر منسوب به امام حسن عسکری <small>علیه السلام</small> .....
۱۸۸	اعتبار این تفسیر.....

۱۹۴	تفاسیر اهل سنت .....
۱۹۴	۱. جامع البیان فی تأویل آی القرآن .....
۱۹۵	الف) روش و منابع تفسیر طبری .....
۱۹۷	ب) موضع طبری در برابر اهل بیت <small>علیهم السلام</small> .....
۱۹۹	ج) اسرائیلیات در تفسیر طبری .....
۲۰۰	د) چند نکته .....
۲۰۱	۲. تفسیر المسند .....
۲۰۱	۳. تفسیر بحر العلوم (سمرقندی) .....
۲۰۲	سایر تفاسیر با رویکردهای مختلف در قرن چهارم .....
۲۰۷	۹. تفسیر در قرن پنجم .....
۲۰۷	درخشش دانش در قرن پنجم .....
۲۰۸	ویژگی‌های سیاسی و فرهنگی .....
۲۰۹	مذاهب کلامی در قرن پنجم .....
۲۱۰	تفاسیر شیعه .....
۲۱۰	۱. حقایق التأویل فی متشابه التنزیل .....
۲۱۱	ویژگی‌های این تفسیر .....
۲۱۲	۲. تفسیر شیخ مفید .....
۲۱۳	۳. امالی سید مرتضی .....
۲۱۴	۴. تفسیر تبیان .....
۲۱۵	الف) مقدمه این تفسیر .....
۲۱۷	ب) شیوه عملی .....
۲۱۸	ج) رویکرد کلامی .....
۲۲۰	۵. حقایق التفسیر .....
۲۲۱	۶. تفاسیر دیگر .....
۲۲۱	تفاسیر اهل سنت .....
۲۲۱	۱. الکشف و البیان .....
۲۲۳	الف) اشکالات تفسیر ثعلبی .....
۲۲۳	ب) دیدگاه‌های ذهبی درباره تفسیر ثعلبی .....
۲۲۴	ج) ارزیابی .....

۲۲۵	۲. الوسيط في تفسير القرآن المجيد
۲۲۶	۳. النكت والعيون
۲۲۷	۴. تفسير القرآن
۲۲۸	۵. لطائف الاشارات
۲۲۹	۶. تفسير بوعلی سینا
۲۲۹	تفاسیر دیگر
۲۳۳	۱۰. تفسیر در قرن ششم
۲۳۳	تنوع تفسیر در قرن ششم
۲۳۴	تفاسیر شیعه
۲۳۴	۱. مجمع البیان
۲۳۴	الف) مقایسه مجمع البیان و تبیان
۲۳۵	ب) مقدمه مجمع البیان
۲۳۷	۲. روض الجنان و روح الجنان
۲۳۸	۳. فقه القرآن
۲۳۹	۴. متشابه القرآن
۲۴۰	تفاسیر اهل سنت
۲۴۰	۱. الکشاف
۲۴۲	الف) امتیازات
۲۴۲	ب) منابع کشف
۲۴۳	ج) زمخشری و اهل بیت <small>علیهم السلام</small>
۲۴۴	۲. معالم التنزیل
۲۴۵	بعوی و اهل بیت <small>علیهم السلام</small>
۲۴۶	۳. المحرر الوجیز
۲۴۸	۴. زاد المسیر فی علم التفسیر
۲۴۹	۵. کشف الاسرار و عده الابرار
۲۵۰	روش عملی مفسر
۲۵۲	تفاسیر دیگر
۲۵۷	۱۱. تفاسیر قرن هفتم، هشتم و نهم
۲۵۷	ویژگی های تفسیری و فرهنگی

- تفاسیر شیعه ۲۵۸
۱. نهج البیان عن کشف معانی القرآن ۲۵۸
۲. البلابل القلاقل ۲۶۰
۳. المحيط الاعظم ۲۶۲
۴. تفسیر گازر (جلاء الاذهان و جلاء الاحزان) ۲۶۳
۵. سعد السعود ۲۶۴
- گزارشی از تفاسیر قرن نهم شیعه ۲۶۴
- تفاسیر اهل سنت ۲۶۵
۱. تفسیر کبیر (مفاتیح الغیب) ۲۶۵
- الف) فخر رازی و تمام تفسیر ۲۶۸
- ب) مصادر تفسیر کبیر ۲۶۹
- ج) ویژگی های تفسیر کبیر ۲۶۹
- د) فخر رازی و اهل بیت علیهم السلام ۲۷۰
۲. الجامع لاحکام القرآن ۲۷۱
- قرطبی و اهل بیت علیهم السلام ۲۷۳
۳. انوار التنزیل و اسرار التأویل ۲۷۳
- الف) مهم ترین منابع تفسیر بیضاوی ۲۷۵
- ب) امتیازات برجسته تفسیر بیضاوی ۲۷۵
۴. مدارک التنزیل و حقایق التأویل ۲۷۶
۵. لباب التأویل فی معانی التنزیل ۲۷۷
۶. تفسیر غرائب القرآن و رغائب الفرقان ۲۷۸
- منابع تفسیر ۲۸۰
۷. البحر المحيط فی التفسیر ۲۸۰
۸. تفسیر القرآن العظیم ۲۸۲
۹. الجواهر الحسان فی تفسیر القرآن ۲۸۳
۱۰. نظم الدرر فی تناسب الآیات و السور ۲۸۴
- سایر مفسران و تفاسیر سه قرن ۲۸۶
۱۲. تفاسیر قرن دهم، یازدهم و دوازدهم ۲۹۳
- نکات مشترک این سه قرن ۲۹۳

۲۹۵	تفاسیر معروف شیعه .....
۲۹۵	۱. منهج الصادقین فی الزام الخالفین .....
۲۹۶	۲. تفسیر صافی .....
۲۹۷	منابع تفسیر صافی .....
۲۹۷	۳. البرهان فی التفسیر القرآن .....
۲۹۹	۴. نور الثقلین .....
۳۰۱	۵. تفسیر کنزالدقائق .....
۳۰۲	۶. زبدة البیان فی احکام القرآن .....
۳۰۳	۷. تفسیر القرآن الکریم .....
۳۰۴	تفاسیر اهل سنت .....
۳۰۴	۱. الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور .....
۳۰۶	۲. روح البیان .....
۳۰۷	گفتار آخر .....
۳۱۱	۱۳. تفاسیر قرن سیزدهم .....
۳۱۱	علت رکود تفاسیر در قرن سیزدهم .....
۳۱۱	گزارشی از تفاسیر قرن سیزدهم .....
۳۱۳	۱. الوجیز (تفسیر القرآن الکریم)، معروف به تفسیر شبر .....
۳۱۴	۲. فتح التقدیر (شوکانی) .....
۳۱۵	۳. روح المعانی .....
۳۱۷	۱۴. تفسیر در قرن چهاردهم .....
۳۱۷	آغاز تفسیر در قرن حاضر .....
۳۱۷	ویژگی های تفسیری دوران معاصر .....
۳۱۹	عناصر مشترک در تفاسیر عصر حاضر .....
۳۱۹	شیوه های مختلف تفسیر در دوران معاصر .....
۳۲۰	نهضت اصلاحی و بیداری فکری .....
۳۲۱	سنت و نوگرایی در تفاسیر معاصر .....
۳۲۲	تفسیر بیانی در عصر جدید .....
۳۲۲	۱. مراحل تفسیر بیانی به شکل جدید .....
۳۲۳	۲. مفسران شیوه بیانی در عصر جدید .....

۳۲۴	تفسیر ترتیبی مطابق با ترتیب نزول
۳۲۵	تفاسیر علمی
۳۲۵	۱. الجواهر فی تفسیر القرآن الکریم
۳۲۶	۲. سایر تفاسیر علمی قرآن کریم
۳۲۷	تفاسیر فقهی قرن چهاردهم
۳۲۸	معروف ترین تفاسیر شیعه در قرن چهاردهم
۳۲۸	۱. پرتویی از قرآن
۳۲۹	۲. القرآن و العقل
۳۳۰	۳. بیان السعادة فی مقامات العبادة
۳۳۰	۴. آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن
۳۳۱	سایر تفاسیر شیعه در قرن چهاردهم
۳۳۳	مهم ترین تفاسیر اهل سنت در قرن چهاردهم
۳۳۳	۱. فی ظلال القرآن
۳۳۴	۲. المنار (تفسیر القرآن الکریم)
۳۳۵	۳. محاسن التأویل
۳۳۶	۴. تفسیر المراغی
۳۳۷	منابع تفسیر المراغی
۳۳۷	۵. اضواء البیان فی ابضاح القرآن بالقرآن
۳۳۸	۶. تفسیر القرآنی للقرآن الکریم
۳۳۹	۷. التحریر و التنویر
۳۴۱	۸. زهرة التفاسیر
۳۴۲	سایر تفاسیر اهل سنت در قرن چهاردهم
۳۴۳	۱۵. تفسیر عصری (قرن پانزدهم)
۳۴۳	مفهوم تفسیر عصری
۳۴۴	ویژگی های تفسیر عصری
۳۴۵	۱. پاسخ گویی به شبهات عصری
۳۴۶	۲. عقل گرایی در تفسیر
۳۴۷	۳. توجه به بعد هدایتی و تربیتی
۳۴۸	۴. توجه به بُعد اجتماعی

۳۴۹.....	۵. حرکت جهادی
۳۴۹.....	۶. وحدت موضوعی قرآن کریم
۳۵۰.....	۷. وحدت موضوعی سوره‌های قرآن کریم
۳۵۰.....	۸. تفسیر موضوعی
۳۵۱.....	اقسام تفسیر موضوعی
۳۵۲.....	۹. تفسیر ساختاری قرآن کریم
۳۵۵.....	آفات تفاسیر عصری
۳۵۶.....	معروف‌ترین تفاسیر شیعه در قرن پانزدهم
۳۵۶.....	۱. تفسیر المیزان
۳۵۷.....	الف) ترجمه المیزان
۳۵۷.....	ب) فهرست‌های المیزان
۳۵۷.....	ج) منابع المیزان
۳۵۹.....	د) روش‌ها و گرایش‌های تفسیری در المیزان
۳۶۰.....	ه) تفسیر موضوعی در المیزان
۳۶۱.....	و) روایات در المیزان
۳۶۲.....	ز) سیاق در المیزان
۳۶۲.....	ح) فضایل سور
۳۶۲.....	ط) اسرائیلیات
۳۶۲.....	۲. تفسیر نمونه
۳۶۴.....	۳. من وحی القرآن
۳۶۵.....	۴. الکاشف
۳۶۵.....	۵. الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن والسنه
۳۶۷.....	۶. التفسیر الاثری الجامع
۳۶۸.....	سایر تفاسیر شیعه در قرن پانزدهم
۳۷۳.....	معروف‌ترین تفاسیر اهل سنت در قرن پانزدهم
۳۷۳.....	۱. تفسیر المنیر
۳۷۴.....	۲. الاساس فی التفسیر
۳۷۴.....	۳. تفسیر الشعراوی
۳۷۵.....	سایر تفاسیر اهل سنت در قرن پانزدهم
۳۷۹.....	کتابنامه

پیش‌گفتار

﴿وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ﴾^۱

نقش قرآن چون که در عالم نشست   نقش‌های پاپ و کاهن را شکست
فاش گویم آنچه در دل مضمراست   این کتابی نیست، چیز دیگر است
چون که در جان رفت، جان دیگر شود   جان چو دیگر شد، جهان دیگر شود

قرآن کریم از صدر اسلام تاکنون مورد توجه مسلمانان، به‌ویژه دانشمندان اسلامی بوده است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در مقام نخستین مفسر، مهم‌ترین گام را در شرح و تفسیر آیات الهی و پرورش مفسرانی چون علی رضی الله عنه برداشت. ائمه اطهار علیهم السلام نیز در گسترش فرهنگ قرآنی و تفسیر صحیح آیات و پیشگیری از انحرافات، نقش کلیدی داشتند. صحابه نیز کوشیدند تا نقاب از چهره قرآن بردارند و پس از ایشان، تابعان به این مهم همت گماردند. این روند ادامه داشت تا این‌که در قرن سوم، برخی مفسران نگارش تفسیر را آغاز کردند. آنها ابتدا بیشتر روایاتی را که به شرح واژگان قرآن می‌پرداخت، مورد توجه قرار می‌دادند. سپس با توجه به نکات ادبی، کلامی و... به شرح و توضیح آیات می‌پرداختند؛ تا این‌که در عصر کنونی، نگارش تفسیر به اوج شکوفایی خود رسیده است.

این نوشتار بر آن است تا علاوه بر نگاه تاریخی به تفاسیر و مفسران، با تحلیل شیوه‌های تفسیری و نقادی تفاسیر، قرآن‌پژوهان را در تشخیص اهمیت تفاسیر و فهم روش‌های درست از نادرست توانا سازد.

معیارهای بررسی تفاسیر

- معیارهایی که در این کتاب برای بررسی تفاسیر به کار گرفته شده است، عبارت‌اند از:
۱. دوران زندگانی: این‌که مفسر در چه عصری تفسیر را نگاشته و اوضاع فرهنگی و سیاسی آن عصر چگونه بوده است؛
  ۲. نام تفسیر: نام معروف و غیرمعروف آن؛
  ۳. نام مفسر: نام معروف و غیرمعروف و القاب وی؛
  ۴. مذهب مفسر: بررسی مذهب مفسر و همچنین نسبت‌ها و شبهه‌هایی که در مذهب مؤلف وجود دارد؛
  ۵. روش و گرایش مفسر در تفسیر آیات: منظور، روش علمی تفسیر است که آیا مؤلف از روش تفسیر قرآن به قرآن بهره برده یا از روش روایی، و این‌که تفسیر گرایش عرفانی دارد یا کلامی یا ...؛
  ۶. بررسی اقسام روایاتی که مفسر نقل کرده است (اگر تفسیر روایی است)؛
  ۷. امتیاز و ارزش روایات نقل شده (از نظر سند برای تشخیص صحت، ارسال و... و همچنین بررسی اسرائیلیات)؛
  ۸. بررسی منابع و مدرک تفسیر؛
  ۹. بررسی امتیازات هر تفسیر؛
  ۱۰. بررسی مشکلات هر تفسیر؛
  ۱۱. بررسی اجمالی مقدمه هر تفسیر (و حتی الامکان ارائه برخی دیدگاه‌های مفسر در بحث‌های علوم قرآن)؛
  ۱۲. بررسی موضع مفسر در برابر اهل بیت علیهم‌السلام: (البته اگر مفسر از اهل سنت باشد)؛
  ۱۳. نقل نمونه یا نمونه‌هایی از تفسیر آیات؛
  ۱۴. بررسی شیوه عملی مفسر در تفسیر؛ به این معنا که مفسر در آغاز تفسیر هر آیه، چه بحثی را مطرح می‌کند؛ آیا نخست به اختلاف قرائات می‌پردازد سپس شأن نزول را بررسی می‌کند

یا این‌که نخست واژگان و مفردات آیه را شرح می‌دهد آنگاه به مباحث ادبی، ذکر روایات و شأن نزول و بیان دیدگاه‌های مفسران اقدام می‌کند.

ویژگی‌های کتاب حاضر

۱. این کتاب، آموزشی است و در پانزده فصل تنظیم شده.
۲. تفاسیر و مفسران، براساس قرن، از عصر رسالت تا کنون (۱۵ قرن)، معرفی و مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. (مبنای قرن برای هر مفسر، تاریخ وفات اوست.)؛
۳. تفاسیر شیعه و اهل سنت، تا حد امکان از هم بازشناسانده شده‌اند؛
۴. هر فصل دربردارنده مطالب گوناگون همچون اوضاع فرهنگی و سیاسی قرن‌های مختلف و اندیشه‌های خاص هر قرن است و تفاسیر، با توجه به روش و گرایش آنها و بیان امتیازها و ایرادهایشان بررسی شده‌اند و در پایان هر بحث نیز چند پرسش برای خودآزمایی و چند منبع ناظر بر بحث به منظور پژوهش بیشتر ذکر شده است؛
۵. دسته‌بندی مطالب و ارائه آنها در ساختاری یکسان، برای تدریس راحت‌تر است و درنهایت، قرآن‌پژوه را در فهم آسان‌تر یاری می‌رساند.

سخنی با استادان گرام

۱. این متن، گنجایش تدریس در حد چهار واحد را دارد؛ اما از آنجاکه برای دو واحد درسی تنظیم شده است، باید از توقف بیش از اندازه در درس‌ها خودداری کرد؛
۲. در هر بحث، به نکات علمی و مهم‌تر توجه شود و مطالعه جزئیات و تفاسیر غیر معروف، بر عهده قرآن‌پژوه قرار گیرد. استاد می‌تواند تفسیرهای مفصل را به صورت گزارش ارائه دهد یا با سپردن بخشی از بحث‌ها به دانش‌پژوه، به شکل کنفرانس از آنها توضیح بخواهد و این تلاش را در نمره آخر ترم لحاظ کند؛
۳. تفسیرهای کاربردی، همراه با روش، شیوه علمی و عملی مفسران مورد توجه قرار گیرد؛
۴. استادان محترم با اهمیت دادن به قسمت پژوهش در هر بحث، دانش‌پژوهان را در امر تحقیق یاری کنند؛

۵. می‌توان برای آشنایی بیشتر دانش‌پژوهان، تفاسیر مختلف مربوط به هر درس را به کلاس آورد؛
۶. در هر ترم، ساعتی برای بازدید قرآن‌پژوهان از کتابخانه‌های تخصصی تفسیر و علوم قرآن اختصاص یابد تا آنان از نزدیک با تفاسیر آشنا شوند.
۷. از آنجاکه هیچ متن بشری خالی از کاستی نیست، از استادان و پژوهشگران محترم تقاضا می‌کنیم ما را از دیدگاه‌های سازنده خود بهره‌مند سازند.

حسین علوی مهر